

Ders Kitapları Üzerine

Cavit BİNBAŞIOĞLU

G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
Emekli Öğretim Görevlisi

Ders kitabı, öğretimin en önemli araçlarından biridir ve belki en önemlisidir. İyi hazırlanmış bir ders kitabı hem öğretmen hem de öğrenci için yararlıdır. Öğretmen için yararlıdır; çünkü, öğretmenin öğretim etkinliklerine büyük ölçüde yön verir ve ona yardım eder. Bu açıdan ders kitabı, öğretim bilimi bakımından, öğretmenin en önemli öğretim kılavuzu değerindedir. Ders kitabı, öğrenci için yararlıdır; çünkü, çocuğun o güne kadar kazandığı öğretim yaşantılarının bireşiminin (sentezinin) yapılmasına ve yeni öğrenme yaşantıları kazanmasına yardım eder. Bunlardan başka, iyi bir ders kitabı, öğretim programlarının gösterdiği eğitim ve öğretim amaçlarına daha kısa yoldan, daha kısa zamanda ulaşmaya büyük ölçüde yardım eder. Çünkü, öğretim amacıyla yazılmış olan bir ders kitabı, programdaki eğitim ve öğretim amaçlarının gözden kaçmasına fırsat vermez. Bu bakımdan, ders kitabı, öğretimin günlük yaşam sorunlarıyla ilişkisini kesmemek ve öğretimi- yapabileceği kadar- "yaparak ve yaşayarak öğrenme yöntemiyle yapmak" koşuluyla, öğretimde büyük bir değer taşır. Öğretimde kitaba sıkı sıkıya bağlanmak doğru olmadığı gibi, kitabı bir tarafa atmak da doğru olmaz.

tek ve çok ders kitabı
Yukardaki önem ve değerinden dolayı, eğitimciler, ders kitabı konusu üzerinde ne kadar düşünseler yeridir. Zaman zaman, bu konuda türlü görüş-

lerin ortaya atıldığı olur." Tek ders kitabı mı olsun, çok ders kitabı mı olsun" tartışmasının yapıldığı günler oldu. Bu tartışmalarda ders kitabının "öz" ve "biçim" yönünden olan özelliklerine yer verilmediği görüldü. Oysa, kanımca üzerinde durulacak konu budur. Çok ders kitabının da, tek ders kitabının da yararlı ve sakıncalı olduğu yönler vardır. Sakıncalar, daha çok, kitabın baskı ve dağıtım işi gibi işletmecilik veya yönetimle ilgili alanlarda görülebilir. Bunun dışında, çok ders kitabının, eğitim yönünden, sakıncalı olacağını düşünmek doğru olmaz. 45 yıldır ilk ve orta-öğretim okullarımızın büyük bir kısmında "çok ders kitabı" uygulaması yapılmıştır. Fakat, bu uygulama, görünüşte, her ne kadar "çok ders kitabı" biçimindeyse de, gerçekte "tek ders kitabı" uygulamasıdır. Çünkü, bir dersle, örneğin "sosyal bilgiler" dersiyle ilgili birkaç ders kitabı Milli Eğitim Bakanlığınca "resmî" veya "yardımcı" ders kitabı olarak kabul ediliyor. İşin buraya kadarı, resmî yönden veya yöneticilik açısından doğru olabilir. Bundan sonra işin, eğitim ve öğretim yönü başlıyor. Bu da dersi okutacak öğretmenle ilgili bir sorundur. Çünkü, Bakanlık, kabul edilen kitaplardan birini veya bir kaçını seçmek yetkisini öğretmene bırakmıştır. Bunun altında öğretmenin meslekî kültürüne verilen değerlerin önemi yatar. Bu nedenle, öğretmen, kitap seçme işini hiçbir resmî ve

özel otoritenin etkisi altında kalmaksızın, tamamıyla eğitsel ölçüler içinde, her kitabı, ayrı ayrı inceleyip değerlendirmek zorundadır. Bunun için "iyi bir ders kitabının özellikleri" bakımından bir "değerlendirme ölçütü" geliştirebilir ve böyle bir ölçüt, her kitabın durumunu, az çok ortaya kor.(!)

Bu arada, her kitabın "kuvvetli" ve "zayıf" olduğu taraflar da görülür. Bunlardan "en iyi" özellikleri üzerinde taşıyan birkaç kitabı, ^{öğretmen} öğrencilere aldirtmak üzere, bir yere kaydeder. Sonra da öğretim sırasında bunların her birinden ayrı ayrı yararlanır. Buna göre, öğrenci, öğretmenin seçmiş olduğu herhangi bir ders veya yardımcı kitabı, satınalmakta serbest olur. Oysa, bizde öğretimde "çok kitap" konusu, bugüne kadar çok kez yanlış anlaşılmiş ve yanlış uygulanmıştır. Öğretmen, Bakanlıkça kabul edilen ders kitaplarından birini seçiyor ve bunu, bütün öğrencilerine aldirtıyor. Bu, bir "çok kitap" uygulaması değil, bir "tek kitap" uygulamasıdır. Çünkü, öğretmen, o tek kitapta ne varsa onu öğretecek ve öğrencilerini de onun içindekilerden sorumlu tutacaktır. Oysa, "çok kitap" uygulamasının asıl amacı, çocuğu çeşitli yazarların çeşitli görüş veya konuya yaklaşımlarıyla bir "tartışma ortamı" yaratmak ve çocuğu, "düşünme" veya "daha doğru" olanı bulma davranışına yöneltmektir. Buda demokratik eğitimin bir gereği sayılmalıdır. Böyle bir "çok ders kitabı" uygulamasında, bir derse ait birkaç kitap derslikte bulunur. Bunlardan biri (öğretmenin eğitim görüşüne en uygun olanı), temel ders kitabı durumuna geçer, diğerleri de yeri ve zamanı gelince kullanılır. Bu takdirde, öğretim daha

zevкли bir durum alır. Çocuk, değişik görüş ve yaklaşımlara değişik tepki yapma alışkanlığı kazanır. Bir kitabın veya yazarın görüşünü akıl süzgeçinden geçirmeyi öğrenir. Doğaldır ki, bu sırada öğretmen de sınıf içinde gerekli rehberliğini yapar. Proje sisteminin egemen olmasını isteyen ve ünite yöntemlerine değer veren ilk ve orta dereceli okullarımızın öğretim programları da bunu gerektirir.

Yukarıdaki görüşlerin tam gerçekleşebilmesi de, ders ve yardımcı kitapların hepsinin bilimsel veya doğru bilgi vermek koşuluyla, biraz değişik yöntem ve biçimde hazırlanmasını gerektirir. Birbirinin kopyası denecek kadar birbirine benzeyen kitapları, ayrı yazar ve yayınevleri hazırlamış olsalar da, yukarıdaki görüşler açısından fazla bir değer taşımaz. Bunların hepsi, bir kitap sayılır.

İşletmecilik veya yönetimle ilgili olarak belirttiğimiz endişelerimize yöntem bakımından görülen şu hususları da ekleyebiliriz: Bu durumda, çeşitli görüş ve düşünmeye yer verecek kitap hazırlama işinin komisyonlara verilmesi ve bunlardan birinin Bakanlıkça bastırılması görüşü ağırlık kazanıyor. Bu durumu teşvik için de yalnızca kitabı basılanlara değil, basılmayanlara da emeği ölçüsünde-para ödenmesi uygun olur. Bu takdirde, hem yayımcıların bastırıp da satamama korkusundan, hem de tek yazarlı kitaplarda rastlanan bazı sakıncalardan kısmen kurtulmuş olur. Burada şunu hemen belirtmeli ki, böyle bir ders kitabı, çok emek ister; yoksa, bir iki ders kitabına bakarak, bir üçüncüsünü meydana getirmek değil. Bu takdirde, ders kitabını, değişik kaynak ve başvurma kitapları desteklemelidir.

Yukarda söylediklerimiz kitap seçiminin en "ideal" olanını belirtmektedir. Bir de âdeta işin hiç farkına varmadan, "Bizim okulda veya ilçede bu kitap okutulur." diye öğrencilerine kitap aldır-tanlar vardır. Bunlara, genellikle Milli Eğitim Müdürlüklerine örnek olarak gönderilen kitapları incelemeleri tavsiye edilir. Okul müdürü ve ilköğretim müfettişlerinin bu konuda bir rolü olacağını sanıyorum.

İyi Bir Ders Kitabında öz (muhteva) ve biçim bakımından bulunması gereken özellikler: Her şeyden önce, iyi bir ders kitabı, öğretim sürecinin gerektirdiği bütün koşulları üzerinde taşımalıdır. Bunun için, ders kitabı yazarı, öğrenme psikolojisini ve bunun eğitsel sonuçlarını iyi bilinmelidir. Öğretim için gerekli olan ilk koşul, öğrenen kimsenin öğrenme konusuna ilgi duymasıdır. O halde, bir ders kitabının ilk yapacağı iş, öğrencide bu ilgiyi uyandırmaktır. Bu ilgi, konunun önemini ve değerini, yahut kişiye yapacağı yardımı ortaya koymakla sağlanabilir. Mevcut okul kitaplarında bunun ihmal edildiği görülüyor. Yayımlanan hemen bütün ders kitaplarında dersin anaçizgilerinin, birer madde olarak, metin kısmının başında yer aldığı görülüyor. Bunun konmasının nedeni, her halde, öğrencinin ilgisini çekmek ve konuyu, anaçizgileriyle de olsa, tanıtmaktır. Eğer böyleyse, bunun yeterli olduğu söylenemez. Dersin plânı niteliğindeki bu satırlar, öğrencide ilgi uyandıracak güçte olmaz.

Öğretimin ikinci ilkesi, öğrencinin, amaca uygun olarak, ele alınan ünite veya konuda bol bol yaşantı kazanması, yahut da mevcut yaşantılarının, öğretim amacı doğrultusunda, bireşim (sentez) yapılmasıdır. Bu, öğrenme ilkelerinden "sınama - yanılma" ilkesinin öğretimde uygulanışıdır. Bu da

öğrenciyi, öğretimin sırasında bir "iş yapmaya veya etkinlikte bulunmaya" yöneltir. Bu da konu ile ilgili birtakım "çalışma ve araştırma" sorularıyla sağlanabilir. Böylece öğrenci, bir yandan, eski yaşantılarını "amaç" doğrultusunda bireşim yaparken, öte yandan da konu ile ilgili yeni yaşantılar kazanır: Kitaplara ve doğadaki nesnelere başvurmak gibi. Bunlardan edindikleriyle yeni "düşün" veya "nesnelere" ortaya kor. "Kendi kendine öğretim" süreci de böylece gerçekleşir. Kuşkusuz, böyle bir öğretimde eksik ve bazı hallerde yanlış bilgi ve beceriler kazanılabilir. Bunların düzeltilmesi gerekir. İşte, bu sırada, kitabın metni öğrenciye yardım eder. Bu durumda, kitabın metni, öğretmenin öğrenciye yapacağı rehberliğin büyük bir kısmını oluşturur. Bu nedenlerle, bir ders kitabının en önemli kısmının çocukları araştırmaya yöneltecek olan "çalışma ve araştırma soruları" olabilir, diye düşünüyorum. Öğrencileri çalışma ve araştırmaya yöneltecek soruların da bir özelliği olması gerekir. Bunlar, öğrencilere birtakım ipuçları vererek, öğrencilerin sorunlarını çözmeye yardım etmelidir. Bu sırada onları da etkinliğe yönlentmelidir. Çalışma ve araştırma soruları yardımıyla öğrenci, söylemek doğru ise, kendi alınının terini sile sile öğretim yapmak olanağına kavuşur. Bu nedenle, çalışma ve araştırma sorusu olarak yazılacak her maddenin, ustaca hazırlanmış olması gerekir. Bu da pozitif bilimlerde, öğrenciye birtakım "deney" yaptırma biçiminde, sanat derslerinde de bir "iş" ortaya çıkarmak biçiminde, daha çok kuramsal nitelik taşıyan derslerde de "gözlem, deney ve araştırmalardan yararlanılarak" kavram ve kurallara ulaşmak biçiminde olabilir. Okullarımızda kullanılan ders kitaplarında, bu önemli husus hemen hiç yer almamakta, ezbere dayanan hazır bilgi kazandırma-

ya önem verilmektedir Oysa, öğretimin "etkinlik" ya da "iş ortaya koymak" demek olduğunu hep söyler, dururuz. Bunu bilimsel bir gerçek olarak kabul ediyor ve buna inanıyorsak, öğretimin en önemli aracı olan ders kitaplarında bu özellikleri niçin aramıyoruz? Yoksa, hâlâ "Hocanın dediğini yap da, gittiği yoldan gitme" düşüncesinde miyiz? Olmaz böyle eğitimcilik.

Kuşkusuz, ders kitapları, metinden ayrı düşünülemez. Fakat, bunlar da bilimin ortaya koyduklarına ters bir anlayışla yazılmaktadır. Çocuğun okuyacağı ders kitabı, çocuk düşüncesinin özelliklerine uygun olmalıdır. 16 yaşına kadarki kişilerin okuyacağı kitaplarda bilgilerin sunuluşunda tümevarım yöntemi egemen olmalıdır. Çünkü, bu zamanda veya bu zamana kadar, çocuk zihni, daha çok bu yöntemle çalışır. Oysa, bizde hâlâ çocuğun karşısına, önce bir "tanım" ile çıkılır; sonra, o tanıma uygun örnekler verilir. Örneğin, "Dil Bilgisi" dersinden "sıfat" konusunu mu öğretmek istiyoruz? Önce sıfatın ne olduğu, kaçta ayrıldığı sayılır, dökülür; sonra da bazı örnekler verilir. Yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı, çocuklar, böyle bir yöntemle Dil Bilgisi öğrenemez. Nitekim öğrenemiyor da. Çünkü, buraya kadar yapılan iş, bir tümdengelim yöntemidir. Bu yöntem, ancak 16 yaşından sonraları için geçerlidir. İlk ve orta dereceli okullardaki çocuklar için yazılacak ders kitaplarında bu önemli noktanın hatırdan çıkarılması gerekir. Kuşkusuz, bu dönemdeki çocuklar için, ders kitabı böyle hazırlanmak gerektiği gibi, sınıfta öğretmenin sözel çalışmalarında tutacağı öğretim yöntemi de böyle olacaktır. Tümevarım yöntemine "keşif yöntemi" de diyebiliriz. Bu yöntemde çocuk, hazır bilgi yerine, olaylar ve nesnelere arasındaki ilişkileri

gözleyerek, ölçerek, deneyerek öğrenir. Bu yöntem, her dersten çok, Fen ve Tabiat Bilgileri derslerinde daha çok uygulanabilir. Kavramların kavratılacağı her derste de böyle bir yöntemin geçerli olabileceğini rahatça söyleyebiliriz. Lise ve daha yüksek düzeydeki okullarda okuyan öğrencilerin yaşantıları fazla ve zihinleri yeter derecede gelişmiş olacağı için, bunlarda tümdengelim yöntemi fazla sakıncalı olmaz. Ama, gene de uygun bir düzen içinde, bir fizik yasasını açıklar gibi, daha çok tümevarıma yer vererek ele alınması uygun olur.

İyi bir ders kitabının özü (muhtevası) ile ilgili olarak söylediğimiz sorunlara başkaları da eklenebilir. Örneğin, metin içinde bazen doğru bilgi verilirken öğrenciye düşündürücü sorular sormak, karşılaştırmalar yaptırmak, daha önce öğretilen bilgilerle bağ kurdurmak gibi. Öğretmen, öğretim sırasında "çalışma ve araştırma soruları" çerçevesinde öğretimi yürütürken, bunlara, öğrencilerin yeni doğan ilgi ve ihtiyaçlarıyla, kendi yaşantılarından edindiği bilgilerin ışığı altında, yeni sorular da sorar. Bu takdirde, bunlar, ders kitabının eksiklerini tamamlar nitelikte olur. Böylece, her bir ders saatinde, birkaç önemli nokta, öğrencilerin eski yaşantıları ile sınıfta kazanılan yeni yaşantıların birleştirilmesiyle işlenir. Fakat, bunlar da kendi başına yeterli değildir. Öğrenilen konu ile ilgili olarak bunu pekiştirici nitelikte "alıştırma" veya "uygulamalar" da yaptırmak da gerekir. Ders kitabı buru da düşünmüş olmalıdır. Bizdeki ders kitaplarının çoğunda bunları buluyoruz. Özellikle, matematik ve fizik kitaplarında bunlar belirgindir. Fakat, bunlar da, çok kez, okul dışında yapılacak işleri kapsar. Birer ev ödevi olarak verilebilecek bu soruları öğrenci evinde yapmıyorsa veya başkalarına yaptırıyorsa, bu

takdirde, öğrenme yine eksik kalabilir. Bu alıştırma veya uygulamaların da konunun önemli noktalarını denetlemeye yardım edecek gibi hazırlanmış olması ve öğrenciyi korkutacak, yahut ona bıkkınlık verecek gibi hazırlanmamış olması gerekir.

Ders kitabının özü ile ilgili bu özelliklerin yanı sıra, bir de biçim özellikleri vardır. Bunlar, daha çok, kitabın düzenlenmesiyle ilgilidir. Ders kitabının biçimi de özü kadar önemlidir. Bunda, önce kitapta kullanılan harflerin biçimi ve büyüklüğü başta gelir. Bu konuda fazla bir hata göze çarpmıyor. Ders kitaplarında kullanılan puntolar, genellikle onu okuyacak öğrencinin özelliklerine uygun; fakat, bazı kitaplarda önemli olan isim ve rakamlar, gereğinden fazla siyah puntolarla yazılmakta, bu da çocuğu, "bunların hepsi ezberlenecekmiş" gibi yanlış bir kaniya götürmektedir. Değişik stildeki puntoların

öğrenmeyi kolaylaştırıcı özelliği dikkate alınarak, öğrencileri bıktırmayacak biçimde sayfalarda yer alması gerekir. İtalik ve normal harflerin aralıklı veya renkli yazılması gibi. Resim, şekil, harita ve grafikler de metnin daha iyi açıklanmasına yardım eder. Ders kitabının kâğıdı, kabı ve cildi de bu arada inceleme konusu yapılabilir; fakat bunlar, yeni birtakım sorunlar çıkarır. Bunlar, parasal olanaklara bağlıdır.

Bununla birlikte, bir ders kitabında yukardaki özellikleri her zaman bulamayabiliriz. Bu gibi durumlarda eksikleri tamamlamak öğretmene düşer. Şunu da hemen belirtelim ki, hiçbir ders kitabı kusursuz olmaz. O da bir insan yapısıdır. Ders kitabı da program gibi öğretmenin elinde bir araçtır. Onu en iyi biçimde kullanacak olan öğretmenin kendisidir. Bunu böyle kabul edince, en kötü bir ders kitabı bile, hiç ders kitabı kullanmamaktan daha iyidir, diyebili-